

К. Білан,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
K. Bilan,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ І ЗВ'ЯЗОК З АДАПТАЦІЄЮ ДО УМОВ НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

FEATURES OF SELF-ASSESSMENT OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN AND RELATIONSHIP WITH ADAPTATION TO SCHOOL STUDY CONDITIONS

Анотація. У статті розглянуто особливості самооцінки молодших школярів і зв'язок з адаптацією до умов навчання в школі. Охарактеризовані чинники формування усвідомленої і диференційованої Я-концепції молодших школярів. Сформульовані чинники формування самооцінки в молодшому шкільному віці. Зазначені різні типи взаємозв'язку рівнів сформованості навчальної діяльності і характеру самооцінки в учнів початкових класів.

Абстракт. The article considers the peculiarities of self-esteem of primary school students and the connection with adaptation to the conditions of schooling. The factors of formation of the conscious and differentiated self-concept of junior schoolchildren are characterized. Factors of self-esteem formation in primary school age are formulated. Different types of interrelation of levels of formation of educational activity and character of self-estimation at pupils of initial classes are specified.

Ключові слова: адаптація, самооцінка, молодші школярі, навчальна навчання, психічний розвиток, взаємодія.

Keywords: adaptation, self-assessment, junior high school students, educational training, mental development, interaction.

Постановка проблеми. На рубежі дошкільного і молодшого шкільного віку у дітей формуються важливі психологічні якості, які свідчать про зміни у всьому ході психічного розвитку. До кінця дошкільного віку на основі психічних новоутворень у дитини з'являється усвідомлення свого соціального «Я». При вступі до школи відбувається зміна соціальної ситуації розвитку, в результаті чого система відносин дитини з дорослими («дитина-дорослий»), що склалася раніше диференціюється. Вчитель реалізує свою статусну позицію в системі соціально-нормативних взаємодій («дитина-вчитель»), а батьки – в системі споріднених емоційних відносин («дитина-батько»)

Аналіз останніх наукових публікацій. Динаміці самооцінки в молодшому шкільному віці присвячені дослідження Н. А. Анкудиної, А. М. Зап'ягалової, В. М. Синельникової та інших.

Мета статті – дослідити особливості самооцінки молодших школярів і зв'язок з адаптацією до умов навчання в школі

Виклад основного матеріалу. Взаємини з дорослими і однолітками в молодшому шкільному віці впливають на становлення системи уявлень дитини про себе, своїх властивостей і вчинках і багато в чому визначають його ставлення до себе. Комплекс внутрішньо узгоджених уявлень про себе називається Я-концепцією. Я-концепція складається з трьох частин: 1) «образу Я» - уявлень людини про себе (когнітивний компонент Я-концепції); 2) самооцінки - емоційного ставлення до своїх якостей (афективний компонент); 3) поведінки відповідно до двох названих вище компонентів. Образ і оцінка свого «Я» привертають людину до певної поведінки, тому Я-концепція розглядається як сукупність установок у відношенні до себе. Ці установки можуть існувати як мінімум в трьох модальностях, серед яких: «реальне Я» - комплекс установок, що визначає сприйняття людиною його здібностей, статусу, соціальної ролі і т.д. ; 2) «дзеркальне Я» - уявлення

про те, якою людиною бачать її інші люди; 3) «ідеальне Я» - уявлення про те, якою людиною хотіла б стати. Для розвитку особистості дуже важлива узгодженість установок, що відносяться до «реального Я» і «дзеркального Я».

У молодшому шкільному віці уявлення про себе стають більш стійкими і реалістичними, чому сприяє розвиток рефлексії і логічного мислення. Першокласники більш схильні до перебільшено позитивного сприйняття своїх здібностей і умінь, ніж старші діти, які краще усвідомлюють свої можливості і недоліки і прагнуть вести себе відповідно до цього знання. При самоописі молодші школярі використовують зовнішні характеристики (фізичні дані, статеві ідентичність, друзі, родина, речі і т.п.), що говорить про недостатність їх знань про себе. В їх самоописах зустрічаються твердження, що їм щось (або хтось) подобається, а що - ні, але при описі інших людей подібні оцінки не використовуються, що говорить про погану поінформованість дітей про почуття і думки оточуючих [1, с. 19].

Становлення рефлексії і оціночних дій сприяє формуванню усвідомленої і диференційованої Я-концепції, яка включає уявлення дітей не тільки про свої фізичні, інтелектуальні і моральні якості, а й про якості інших людей. У самоописах дітей 10-річного віку частіше зустрічаються риси характеру («добрий», «сміливий», «веселий»), стійкі особливості поведінки («слухняний», «ледачий»), інтереси і захоплення («люблю плавати», «добре граю у футбол»), ціннісні установки («намагаюся говорити правду», «хочу добре вчитися»). Таким чином, молодші дошкільнята, що описують себе за допомогою зовнішніх фізичних характеристик, а більш старші виділяють свої внутрішні якості і характер відносин з іншими людьми.

Першокласники приписують собі і іншим людям стійкі особистісні характеристики, на основі яких будують образи себе, значущих дорослих і однолітків. Спілкуючись з однолітками, дитина постійно порівнює себе з ними, що сприяє розвитку Я-концепції. У тому випадку, якщо молодший школяр відчуває, що ні в чому не поступається однокласникам, формується позитивний образ себе як учня і зростає впевненість в собі. Проте, якщо він бачить свої явні промахи і недоліки, які заважають позитивному «образу Я», можливі різні відхилення в розвитку особистості і поведінці. В одних дітей виникає заздрість і агресія по відношенню до більш успішних однолітків, інші стають пасивними і неуважними на уроках [1, с. 20-21].

Некомпетентність дитини в різних галузях шкільного життя ускладнює оволодіння навичками спільної діяльності з однолітками, що веде до появи почуття власної неадекватності. Першокласник взагалі може зневіритися у своїй спроможності успішно здійснювати будь-яку діяльність. Важливо не допустити, щоб сприйняття дитиною реального рівня своїх знань і умінь призвело до виникнення почуття неповноцінності, особливо при порівнянні себе з вчителем. Для того щоб допомогти дітям подолати страх невдачі, необхідно розвивати у них працьовитість і підтримувати прагнення досягати успіхів в різних видах діяльності. Компетентність (або некомпетентність) молодшого школяра на суб'єктивному рівні відбивається в позитивному (або негативному) сприйнятті себе. Для підтримання впевненості в собі необхідно навчити дитину сприймати своє невміння не як ознаку невдачі або особистісний дефект, а як привід чогось навчитися.

До кінця початкової школи у дітей формується образ «ідеального Я», що включає ті позитивні якості, які містяться в «реальному Я», але більш розвинені і досконалі. «Я хотів би стати сильнішим, ніж зараз», - каже семирічний худенький хлопчик, який відчуває себе більш сильним, ніж його п'ятирічний брат. Образ «ідеального Я» не тільки стимулює вчинки молодших школярів, а й допомагає їм контролювати свої безпосередні бажання. Відсутність чітких уявлень про спосіб «ідеального Я» знижує самоконтроль та ускладнює формування довільної поведінки. Починаючи з восьми років, збільшується розрив між «реальним Я» і «ідеальним Я», що є неминучим наслідком когнітивного розвитку дітей, формування здатності адекватно сприймати і оцінювати себе [2, с. 34].

Якщо Я-концепція пов'язана з уявленнями людини про свої якості, то самооцінка виявляє його ставлення до себе. Висока самооцінка передбачає, що людина задоволена собою, позитивно сприймає свої риси і поведінку, впевнена в тому, що добре володіє соціальними та іншими навичками. Низька самооцінка проявляється в почутті невпевненості, неповноцінності і пов'язана з побоюваннями з приводу своєї некомпетентності в різних сферах. Як і Я-концепція, самооцінка

формується в ранньому віці і розвивається на протязі всього періоду дитинства під впливом спілкування з дорослими і однолітками.

У молодшому шкільному віці змінюється характер спілкування дитини з оточуючими, оскільки підвищується роль правил, умов і цілей, які задають контекст даної ситуації. Характер спілкування з однолітками також змінюється. У взаємовідносинах між дітьми посилюється суб'єктивний початок, який робить можливі стійкі контакти між ними, які не залежать від конкретної ситуації. Їх спілкування все більше опосередковується правилами, прийнятими в дитячому співтоваристві.

Схвалення і визнання дорослих і однолітків є для дитини показниками того, наскільки успішно проходить процес його входження в нову соціальну групу. Щоб домогтися визнання, молодший школяр повинен вести себе відповідно до правил, які регламентують рольова поведінку. Дитина прагне прийняти нову соціальну роль (учня, однокласника, товариша і т.п.) і виконувати її якомога краще для того, щоб стати повноправним членом нової суспільної групи [2, с. 36].

Формування самооцінки в молодшому шкільному віці перетинається насамперед з включенням дитини в процес навчання. Розвиток дітей в цей період відбувається в іншій, ніж в дошкільному віці, оціночній ситуації - в ситуації соціально-нормуючого оцінювання. Вона сприяє формуванню розуміння розуміти і враховувати позицію іншого при самооцінці, виробляти уявлення про свої якості, розширенню емоціонального досвіду, розвитку усвідомленості почуттів. Молодший школяр знаходиться в сильній емоційній залежності від вчителя, оскільки той не тільки передає дитині знання, а й оцінює ступінь їх засвоєння. Для психічного розвитку дітей в початковій школі дуже важливою є проблема педагогічної оцінки і відмітки. Б.Г.Ананьєв, А. І.Ліпкіна, С.М.Юлдашева і інші виділяють стимулюючу і орієнтуючу функції педагогічної оцінки і відзначають, що у першокласників відсутні уявлення про рівень своєї діяльності. Вони виникають у дітей в процесі спільної роботи з однокласниками і оцінювання педагогом їх навчальної діяльності. З точки зору А. І.Ліпкіної, важливою умовою формування адекватної самооцінки є включення молодшого школяра в оціночний процес через організацію порівняльного аналізу своєї роботи з роботою іншого учня.

Оцінка вчителя визначає розвиток навчальної мотивації та успішність шкільної адаптації, впливає на самооцінку і уявлення дитини про себе. Першокласники не цілком точно розрізняють ставлення до себе як до особистості і позначку за виконану дію, відповідь на уроці. Використання вчителем позначки в якості головної характеристики дитини формує ставлення до нього однокласників і в певній мірі його ставлення до себе. У процесі оцінювання дуже важливо дати дітям чіткі уявлення про змістовні критерії оцінки процесу та результату навчальної діяльності, роз'яснити правила виставлення відміток [3, с. 54].

Рівень самооцінки молодших школярів значимо корелює з їх академічними досягненнями: діти, які добре навчаються, як правило, мають більш високу самооцінку, ніж ті, хто вчиться погано. Однак багатьом учням, які відстають, проте теж вдається розвинути високу самооцінку. Якщо батьки не надають особливого значення освіті, то саме оцінка їх дітей взагалі може бути не пов'язана з успіхами у навчанні.

Залежно від ставлення батьків і думок однокласників школярі, які не досягли успіху в одному виді діяльності, можуть знайти іншу галузь, в якій вони досягнуть високих результатів. Позитивне ставлення до дитини батьків, прийняття її в групі однолітків підтримують і зміцнюють самооцінку школяра, а повторний успіх стимулює мотивацію досягнення. Залежно від успіхів дитина сприймає себе переможцем, легко впорюється з труднощами, або невдахою, у якого нічого не виходить. Однак саме оцінка молодших школярів пластична, тому багато академічних і соціальних проблем дітей в цьому віці (за умови вмілого педагогічного керівництва і підтримки батьків) не роблять незворотного впливу на розвиток особистості.

Зміст самооцінки в молодшому шкільному віці направлений в основному на результати діяльності, зберігається схильність до переоцінки себе. Часто завищена самооцінка формується внаслідок незнання батьками і педагогами специфіки сприйняття і мислення першокласників. Коли дитині говорять, що найважливіша якість в житті - вміння високо цінувати себе, він сприймає те, що чує, в такий спосіб: «Я - найкращий». Завищена самооцінка виникає і в

тому випадку, коли батьки захвалюють дитину, підкреслюють його неіснуючі гідності. Такі діти часто вже не розрізняють правильної і неправильної поведінки, не можуть тверезо оцінити свій вчинок, оскільки переконані в своїй правоті [3, с. 56].

Дослідники підкреслюють особливу роль рефлексивних дій в процесі самооцінювання, наявність яких є показником щодо високого рівня розвитку самооцінки. За допомогою рефлексивних дій суб'єкт висуває мети своєї поведінки і діяльності, будує програми їх здійснення, осмислює свої потреби в системі прийнятих цінностей, прогнозує можливі наслідки дій і вчинків.

А. І.Ліпкіна і Л.А. Рибак визначали рефлексивність при самооцінці за наявністю у дитини коливань і сумнівів в ситуації самооцінювання. «Хиткі» діти прагнуть виявити переваги і недоліки виконання ними навчального завдання. Самооцінка таких молодших школярів досягає високого рівня критичності, що проявляється в їх готовності діяти найкращим чином, а також в скромності, прагненні до істини.

На думку А.В.Захарова, що вивчала генезис самооцінки, молодший шкільний вік є важливим етапом формуванні самооцінки. У цей період дитина вперше включається в соціально значиму діяльність. Розширююче коло спілкування стимулює процес самопізнання школяра. З точки зору А. В. Захарової, самооцінка є організованим системним утворенням, структурні компоненти, форми і види якого розвиваються в тісній взаємодії. У молодшому шкільному віці поступово посилюється критичність оцінки себе як в минулому (ретроспективна самооцінка), так і в майбутньому (прогностична самооцінка). Становлення цих двох видів самооцінки пов'язане з розширенням тимчасової перспективи в молодшому шкільному віці. Найбільш привабливими для школярів стають юність і дорослість, а значущими критеріями в оцінці свого майбутнього - соціальний статус (професія, становище в суспільстві, сім'ї і т.п.). Прагнення дітей до здійснення суспільно значимої діяльності найприродніше реалізується в позиції учня. Крім того динаміка рефлексивності при оцінці результатів виконання завдань змінюється в залежності від виду діяльності: помітне зростання рефлексивності, за даними А. В. Захарової, спостерігається лише в навчальній діяльності, в ігровій же діяльності вона знижується [1, с. 88].

А.В.Захарова і М. Е. Боцманова виявили взаємозв'язок рівня розвитку рефлексії та самооцінки: чим краще у школяра розвита рефлексія, тим більш обережні (невпевнені) оцінки він дає. У першокласників з недостатнім розвитком рефлексії спостерігається розкид самооцінюючих суджень. Це пов'язано, на думку авторів, з розвитком критичного ставлення до діяльності і до себе.

Автори відзначають, що якщо на початку навчання першокласник оцінює конкретні результати своєї роботи в основному позитивно, то в подальшому він починає оцінювати вже свою поведінку в цілому, бачить і невдачі, а оцінка стає більш самостійною.

У процесі експериментальних досліджень були виявлені різні типи взаємозв'язку рівнів сформованості навчальної діяльності і характеру самооцінки. Школярі з більш високим рівнем сформованості навчальної діяльності відрізняються дослідним, рефлексивним підходом до оцінки своїх можливостей. У дітей з низьким рівнем сформованості навчальної діяльності самооцінка залежить від успіхів у діяльності, а низький рівень рефлексивності при оцінці себе не дозволяє їм виявити причини своїх невдач (Т. Ю. Андрущенко).

Більшість дослідників підкреслюють, що першокласник, як і дошкільник, прагне мати позитивну самооцінку. «Я - хороший» - така внутрішня позиція дитини по відношенню до себе. Молодший школяр прагне до признання з боку дорослих, тому намагається вести себе правильно. Прагнення до самоствердження стимулює дитину до нормативної поведінки і до того, щоб дорослі підтвердили його гідність. Бажання бути прийнятим і визнаним членами сім'ї і вчителем сприяє розвитку посидючості, навичок самоконтроля і самооцінки [4, с. 123].

На думку Е.І.Савонько, формування у молодших школярів самооцінки спочатку пов'язано з оцінкою результатів їх діяльності оточуючими. Однак поступово самооцінка набуває все більшого значення і стає важливим фактором психічного розвитку. Значне зрушення від орієнтації на оцінку до орієнтації на самооцінку відбувається в підлітковому віці, що пов'язано з прагненням підлітка до самостійності, самовиховання. Проте вже в молодшому шкільному віці самооцінка може виступати в якості домінуючого мотиву поведінки.

У молодшому шкільному віці розширюються сфери діяльності, в яких дитина може проявити себе і досягти успіху. Оцінки своїх можливостей в тому чи іншому виді діяльності узагальнюються в рівень домагань, який є окремим випадком самооцінки, більш конкретним її проявом. Рівень домагань характеризується величиною і ступенем реалістичності (відповідності уявлень про себе своїм реальним яностям). При цьому розрізняють чотири основні варіанти рівня домагань:

– високий реалістичний рівень домагань, виявляється в упевненості дитини в собі, своїх знаннях і можливостях, прагненні до самоствердження, відповідальності за свої вчинки. Помилки і невдачі школяр намагається виправляти за рахунок власних зусиль;

– нереалістичний завищений рівень домагань, пов'язаний з незадоволеністю дитини іншими людьми, надмірної вимогливістю і звинуваченнями оточуючих, високою тривожністю, закритістю. Внутрішній конфлікт породжує механізми захисту, які не допускають в свідомість визнання неуспіху, невпевненості і втрати самоповаги. Дитина намагається знайти причини своїх невдач в інших людях: батьках, вчителів, товаришах. Вона не зізнається навіть собі в тому, що причини неуспіху знаходяться в ній самій, і вступає в конфлікт з усіма, хто вказує на її недоліки, проявляє дратівливість, образливість, агресивність. Такі діти не роблять нічого, щоб виправити свої помилки, вважають за краще плакати і звинувачувати «погану» вчительку, яка навмисне поставила «двійку»;

– середній реалістичний рівень домагань, що відзначається у тих школярів, які в цілому приймають себе і добре до себе ставляться, впевнені в собі, але не прагнуть до самоствердження, налаштовані на досягнення успіху, але не за всяку ціну;

– низький нереалістичний рівень домагань, властивий невпевненим в собі, ослабленим дітям. Вони пасують перед труднощами, і будь-які невдачі ставлять їх у глухий кут, породжуючи відчуття безпорадності. Такі діти прагнуть під будь-яким приводом ухилитися від виконання навіть найпростішої діяльності, посилаючись на втому або відсутність інтересу. Особливо не сприятливо, коли низький рівень домагань проявляється не в якійсь одній діяльності, до якої дитина не схильна (біг, гра у футбол, малювання і т.п.), а у всіх галузях: що б їй не запропонували, вона відмовляється пробувати і не відчуває інтересу ні до якого виду діяльності [4, с. 126].

Образ, оцінка себе і рівень домагань пов'язані з мотивацією досягнень. Реакції на успіх і невдачу в діяльності виникає у дітей в 4 - 5 років і закріплюються в молодшому шкільному віці. Орієнтація на успіх або страх невдачі надають різний вплив і на успішність, і на розвиток особистості дитини в цілому. Молодший школяр, націлений на успіх, прагне якнайкраще виконати навчальне завдання, оскільки це підвищує фізичну його значимість в очах вчителя і однокласників і підтримує позитивний «образ Я». Невдача стимулює подальші дії і тільки підсилює мотивацію дитини. Однак бажання уникнути невдачі в навчанні виявляється у багатьох дітей сильніше прагнення до успіху.

На формування мотиву уникнення невдачі найбільше впливає ставлення батьків, яке складається з декількох компонентів. В оцінці дитини батьки орієнтуються на соціальні, а не індивідуальні норми («Всі хлопці впоралися з завданням, один ти, як завжди, гірше за інших!»). Вони завжди незадоволені його досягненнями і висувають непосильні вимоги, які дитина не в змозі виконати. У результаті у першокласника знижується ініціативність і з'являється страх в будь-якій новій ситуації. Батьки дітей, які уникають невдачі, недооцінюють важливість їх бажань та інтересів, не заохочують їх самостійність, втручаються в роботу школяра. Оцінюючи успіхи дитини, такі батьки рідко пояснюють їх здібностями школяра, рідко хвалять і нагороджують його, а невдачі завжди пов'язують з недостатнім рівнем його обдарованості, лають і карають за найменші промахи. В цьому випадку першокласник боїться зробити помилку і викликати невдоволення батьків, тому він докладає всіх зусиль, щоб якомога краще впоратися із завданням. Проте страх неуспіху знижує ефективність його дій, так що помилки в цьому випадку неминучі [5].

Велику роль у розвитку особистості відіграє не тільки ставлення до успіху, але і джерела мотивів адаптації дітей до навчального процесу. Якщо мотивація поведінки задана ззовні (вчителем, батьками, однолітками), то в своїх діях дитина орієнтується насамперед на винагороду як єдино

цінний результат своїх зусиль. Зовні мотивовані школярі, як правило, більш нетерплячі, хочуть швидше закінчити роботу, вони менш здатні навчатися по порівняно зі своїми однолітками, які прагнуть до реалізації свого особистісного потенціалу в навчанні, більш допитливіші і компетентніші. Учні з внутрішньою мотивацією отримують задоволення від самого процесу навчання або виконання вимог і більш спокійно ставляться до того, як їх результати сприймуть і оцінять оточуючі [5].

Висновки. Висока самооцінка забезпечує дитині самоповагу і добре ставлення до себе, а високий рівень домагань, орієнтація на успіх, очікування позитивних подій допомагають йому досягти поставлених цілей. Низький або нереалістично підвищений рівень домагань, уникнення невдач, песимістичний погляд на світ і нестійка самооцінка в значній мірі ускладнюють досягнення успіхів у навчанні, ведуть до помилок і провалів.

Література

1. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах. / Упоряд. Т. Червона. – Київ: Шкільний світ, 2008. – 128 с.
2. Драгунова Т. В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. / Т. В. Драгунова. – Москва: Просвещение, 1967. – 360 с.
3. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 392 с.
4. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. / Р. В. Овчарова. – Москва: ТЦ Сфера, 2001. – 240 с.
5. Олейниченко С. Н. Адаптация первоклассников к школе. / С. Н. Олейниченко. – Режим доступа : nportal.ru/

УДК 373.3.091.313:394.4

О. Богачук,

здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

O. Bogachuk,

Vinnitsa Mikhail Kotsyubinsky
State Pedagogical University

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНОЇ ГРИ У ФОРМУВАННІ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

METHODS OF USING THE FOLK PLAY IN THE FORMATION OF THE FOUNDATIONS OF THE NATIONAL CULTURE OF YOUNGER SCHOOLERS

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі - розвитку основ національної культури молодших школярів як передумови громадянського становлення особистості, її гуманістичної спрямованості, шанобливого ставлення до традиційної культури нашого народу. Окреслено роль народної гри як засібу національного виховання, яке передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування національної гідності, активне входження кожної особистості в соціальне життя.

Abstract. The article is devoted to an urgent problem - the development of the foundations of the national culture of primary schoolchildren as a prerequisite for the civil formation of an individual, its humanistic orientation, and respectful attitude to the traditional culture of our people. The role of the folk game as a means of national education is determined, which provides for the provision of ample opportunities for learning Ukrainian history, traditions, customs, language, culture, the formation of national dignity, the active entry of each individual into social life.

Ключові слова: національне виховання, національна культура, народна гра, народні традиції та звичаї, методика використання народної гри.